

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A régi magyar budai nyomtatványok kérdése. BALLAGI ALADÁR *Császári kormányzat Budán és Pesten* című értekezésében (*Élő tanítások*, Cegléd, 1934, 575—576. l.), összegezve a régi, 1711 előtti Buda nyomdaviszonyaira vonatkozó előző kutatásokat, tévedésnek mondja azt a megállapítást, hogy Budán 1473-tól, a budai krónika megjelenésétől, 1724-ig, LANDERER JÁNOS SEBESTYÉNIG nem volt nyomda. Kutatásai során ugyanis egy ismeretlen német, egy hollandus, egy magyar és egy latin nyelvű „műre bukkant, melyek mindenike 1688-tól 1708-ig Budán került ki a sajtó alól“. BALLAGI ALADÁR abból, hogy „O f e n“, „B u d a e“ keltezésű nyomtatványok vannak ebből az időből, arra következtetett, hogy Budán ekkoriban nyomda is volt.

KELÉNYI B. OTTÓ *Budai impresszumos nyomtatványok 1688—1708 (Tanulmányok*, kiadja a Fővárosi Könyvtár, III. 17. l.) című értekezésében kétségbevonja BALLAGI ALADÁR megállapításának helyességét, mint alább látni fogjuk, nem egészen alaptalanul, és GÁRDONYI ALBERT megállapítását fogadja el, mely szerint Buda visszafoglalása után „1724-ben LANDERER alapította Budán az első nyomdát“. KELÉNYI az impresszumot nem tartja döntő bizonyítéknak, ami részben érthető, mert már ebben a korban is jelentek meg nyomtatványok költött nyomdahellyel, hamis impresszummal. Fontosnak tartja a kérdés eldöntése szempontjából azt, hogy Buda e korbéli nyomdatörténete egy adatunk van, az is negatív értékű, mert arról tanuskodik, hogy HEYLL QUIRINUS würtzburgi nyomdász 1689-ben nagy nyomdájával Budára akart költözni, azonban sem támogatást, sem privilégiumot nem kapott s ezért e szándékától elállott. (TAKÁTS SÁNDOR: *Egy budai könyvnyomda felállításának terve*. MKszemle, 1905, 350—353. l.)

TAKÁTS SÁNDOR, GÁRDONYI ALBERT, BALLAGI ALADÁR és KELÉNYI B. OTTÓ cikkei és tanulmányai után bizonyosnak látszik, hogy HEYLL QUIRINUS würtzburgi nyomdásznak nem volt nyomdája Budán. Lehetett azonban másnak, akinek a nevét nem tudjuk. Hány olyan régi nyomtatvány maradt fenn, amelynek nyomtatóját nem ismerjük!

HEYLL nélkül is nyomtathattak könyveket Budán. S úgy látszik, nyomtak is. Ezek közül az egyik a „*Mahometische Klag-Schrift ... Gedruckt zu Ofen in der Teutschen Truckerey*“ (1688), a másik „*Elementa Grammaticae Latinae ... à Georgio Molnár ... Budae, 1708*“ volna. BALLAGI úgy véli, hogy HEYLL esetleg egy kéziszajtóval lerándult Budára. Itt körülnézett s tapasztalván, hogy nem neki való klíma alá került, egy-két apróság kinyomatása után visszament hazájába. Tehát „esetleg“ ő nyomtatta a *Klag-Schrift*-et. KELÉNYI szerint valószínűtlen, hogy HEYLL, aki „csak 1689-ben nyújtotta be az udvari kamarához folyamodványát, mely őt 1690-ben értesítette az elutasító végzésről“, már 1688-ban megtelepedett volna „a szétrombolt Budán“. — Nézetem szerint erről felesleges vitatkozni, mert a *Klag-Schrift*-et nyomtathatta bárki, aki az újjáépülő városban ezzel a mesterséggel szerencsét mert próbálni. Egy ilyen kis, kétlapos nyomtatványhoz elég volt néhány kiló betű, amelyet bármely vállalkozó szellemű nyomdászegény elhozhatott a hátán Budára. Az sem bizonyít a *Klag-Schrift* budai eredete ellen, hogy ennek betűi és ugyane korból való augsburgi nyomtatványok közt „feltűnő hasonlóságot állapíthatunk meg“ (KELÉNYI, 7. l.), mert a hasonlóság nem bizonyíték. De ha azonos-ságot tudnánk megállapítani, akkor is fel lehetne tételznünk azt, hogy a *Klag-Schrift* betűi az augsburgi betűkészletből kerültek Budára. A betűket, — minthogy betűöntő-műhely kétségkívül nem volt Budán —, kellett valahonnan hozni, s hozhatták volna akár Augsburgból is. — Sőt azt sem tartom érvnek a *Klag-Schrift* budai származása ellen, hogy efféle gúnyverseket a szultán és francia király ellen Magyarországon nem írtak: kinyomtathatták itt, akár idegen kéziratból, akár egy már külföldön megjelent nyomtatvány után.

Nem akarom én itt KELÉNYI B. OTTÓNak nagy körültekintéssel összegyűjtött és lelkiismeretes gonddal feldolgozott apparátusát pont-ról-pontra ismertetni. Nem állítom, hogy föltevése a költött nyomdahelyet illetően alaptalan, viszont értekezése végén maga is érzi, „hogy az eddig ismert budai impresszumos nyomtatványok budai eredetének megcáfolására ismertetett bizonyítékok nem kimerítők“ (15. l.). A kérdés tehát lezárva nincs. KELÉNYI-nek, aki a *Klag-Schrift*-tel kapcsolatban oly mélyreható kutatásokat végzett eddig, tovább kellene gyűjtenie az érveket a *Klag-Schrift* budai eredete ellen.

A másik vitatott budai nyomtatvány „*Elementa Grammaticae Latinae ... à GEORGIO (helyesen Gregorio) MOLNÁR ... Budae, 1708*“. KELÉNYI szerint B u d a itt is költött nyomdahely, az *Elementa Grammaticae* másutt jelent meg. Érve gondolkodóba ejtő: „Molnár Gergely grammatikája különleges református tankönyv“. Budán pedig az isko-

lák a jezsuiták kezében voltak: „... bajos feltételezni, hogy akadt volna olyan vállalkozó, aki oly tankönyvet nyomtatott volna, amelyeknek a helyi iskolákban helye nem lehetett“. Az érv erős, de talán mégsem döntő. Felvethetjük viszont azt a kérdést, hogy a kiadó a református tankönyvre miért hamisította a különlegesen katolikus város, a jezsuita oktatás egyik központjának a nevét. Hiszen ezzel a református iskolákban a könyv hitelét rontotta volna, sőt, hogy a valódi „B u d a e“ impresszumot rátette, ezzel rontotta is. — Hátha mégsem kizárólag a református iskolák használták ezt a kipróbált, sok kiadást ért, jó tankönyvet? Vagy hátha éppen e könyv budai megjelenése azt bizonyítja, hogy Budán volt református iskolázás is. A kiadás szép, címlapja ékes, betűi változatosak. Valóban nem úgy hat, mintha valami szegény vándornyomdász próbált volna vele szerencsét.

A harmadik nyomtatvány, a „*Jettcző Kőnyuetfke*“ kérdésében is lehet vitatkozni. Ez a *Jettcző Kőnyuetfke* csak címének első sorában magyar, a továbbiakban hollandus nyelvű. Címe egész terjedelmében a következő:

Jettcző Kőnyuetfke / az Kibemindennapi dolgokat irunck;
 DAT IS / Wonderen, en Onvervalften, / ITALIAANSCHEN /
 WAAR-SEGGER, / Of Prognosticatie, Op't Schrikkel-Jaar 1688. /
 Befchreven door den Verlichten Propheet, / PATER MARCUS
 d'AVIANO, / Capucyner Monik, Profeffor der Mathematifche, dat
 is Magifche-Konfr, / tot Venetien, Vermaart door Wonderdaden,
 Voorfeggingen, ende / Heyligheydt. / Gecalculeert op de hoogte van
 Buda, op den nieuwen ftijl. In Nova fert animus, mutatas dicere for-
 mas etc. Ovid. / Daar ouw' Jaaren, Pzaat nieuw' Maaren. / Gedrukt
 tot Buda, in de Hungersche Taale, / By HANS BERGSTEIN, uyt
 des Autheurs eygen fchriften / Vertaalt door TACITUS IGNO-
 RAMUS, O. P. P.

KELÉNYI szerint az impresszum csak „az állítólagos magyar-nyelvű nyomtatványnak mondja meg nyomdai helyét és műhelyét“, (Gedrukt tot Buda, in de Hungersche Taale, azaz nyomtatott Budán, magyar nyelven), — „a holland nyelvű nyomtatványról azonban csak azt állítja, hogy azt TACITUS IGNORAMUS O. P. P. fordította“ (uyt des Autheurs eygen Schriften Vertaalt door T. I.). Ez igaz, azonban miért mondja meg a budai nyomdász nevét? (HANS BERGSTEIN). Kitalált a költött nyomdahely számára egy nyomdásznevet is? KELÉNYI szerint „biztosnak vehetjük, hogy egy BERGSTEIN nevű nyomdász nem volt soha Budán, legkevesebb az 1688-ik évben“.

Amint látjuk, itt két nyomtatványról van szó. Egy hollandus nyelvűről, melynek címlapját fennebb leírtuk és egy magyar nyelvűről, amelynek címét, megjelenési idejét és nyomtatójának nevét a hollandus nyelvű nyomtatvány címlapjának a szövegéből tudjuk meg. BALLAGI elhiszi, hogy mind a kettő budai nyomtatvány. KELÉNYI szerint a hollandus nyomtatvány nem budai, hanem haarlemi nyomdatermék, melyet valószínűleg ABRAHAM CASTELEYN haarlemi nyomdász nyomtatott. A hollandus könyv betűtípusait ugyanis megtalálta e nyomdász kiadványaiban.

Magam is azt hiszem, hogy 1688-ban, a vár visszafoglalása után két évvel Budán nem nyomtak hollandus jövendőmondót. Kinek nyomtak volna? Annyi hollandus katona nem lehetett Magyarországon, hogy érdemes lett volna számukra jövendőmondót, vagy bármit is nyomtatni. A hollandus nyomtatvány címlapjának magyarnyelvű szavai valóban nem bizonyítanak magyar, vagy budai eredete mellett; ezek szolgálhatták azt a célt, hogy „ezzel is kifejezésre juttassák a közölt jövendölések misztikus voltát“ (KELÉNYI, II. 1.). A szerző valahol egy magyar „notesz“-en láthatta ezt a címet, és misztikus, érthetetlen szavakra lévén szüksége, lemásolta s a jövendőmondó könyvön felhasználta.

A negyedik nyomtatvány volna a *Jettcző Könyvet/ske* magyar kiadása, amelyet a hollandus címlap tanúsága szerint Budán, magyar nyelven HANS BERGSTEIN nyomtatott. (VIDOR MARCELL hollandus szakértő, hollandus versek műfordítója, megnyugtató, hogy a szöveg valóban ezt jelenti.) KELÉNYI azonban azon az alapon, hogy a „*Jettcző Könyvet/ske* tartalmához hasonló műre... irodalmunkban nem találunk“, nem hiszi, hogy ez a magyar nyomtatvány valaha is megjelent. Nézetem szerint *Jettcző Könyvet/ske* című magyar könyv, kalendárium, notesz, nyomtatvány (esetleg béíró zsebkönyv) volt, mert ezt a címszöveget a hollandus fordító nem kaphatta a levegőből, nem találhatta ki. Ezt le kellett másolnia valahonnan.

Ami a legfeltűnőbb az egész kérdésben: itt azzal a különös esettel állunk szemben, hogy az 1688—1708 közötti időből ismerünk három olyan nyomtatványt (a negyediknek csak a rövid címét), amelyeken O f e n, B u d a impresszumot találunk. Az egyik német nyelvű, a másik latin, a harmadik hollandus. Ezek nyomdászai (mintha csak összebeszéltek volna), valamennyien B u d a nevét hamisították nyomtatványaikra, illetőleg a hollandus az állítólagosan megjelent magyar nyomtatványra. Ez meglepő jelenség és alig hihető.

KELÉNYINEK BALLAGIVAL szemben teljesen igaza van abban, hogy a hollandus nyomtatvány, amely nem vallja magát

budai nyomtatványnak, kétségkívül nem budai, hanem hollandiai nyomtatvány. Az ennek címlapján említett „*Jettczó Könyvetlke* azonban, amelyről a hollandus nyomtatvány címlapja azt állítja, hogy Budán, HANS BERGSTEIN nyomtatta, továbbá a KLAG—SCHRIFT- és MOLNÁR-féle *Grammatica*, melyek Of en, Buda impresszummal jelentek meg, amíg be nem bizonyítottuk róluk, hogy másutt nyomattak, a fentiek alapján budai nyomtatványoknak tekintendők.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Misztótfalusi Kis Miklós újonnan felfedezett egyik legrégebb kolozsvári nyomtatványa. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában eltemetett egy XVIII. század eleji, még a Jankovich gyűjteményéből származó ismeretlen szerzőjű, latinnyelvű kéziratnak (*Ms. Quart. lat. 643.*) lapjai közül a szerencsés véletlen MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak, a régi idők legnagyobb magyar nyomdászának eddig ismeretlen s talán legrégebb kolozsvári nyomtatványát hozta napvilágra: CLAUBERG *Logica contracta*-jának egy 1694. évi kiadását. A gyönyörű betűkkel készült kicsiny [2] + 93 + [1] lap terjedelmű nyomtatvány a nála sokkal nagyobb 52 quart levél terjedelmű, latinnyelvű, cím és szerző nélküli kézirat lapjai közé volt befűzve s eltekintve címlapjának kisebb sérüléseitől, teljesen hiánytalanul maradt fenn. A kéziratot figyelmesen olvasva, azonnal szembetűnik, hogy az nem más, mint glosszáriuma, illetőleg részletes kommentárja magának a nyomtatványnak, mely utóbbinak teljes címléírása a következő: JOHANNIS CLAUBERGII // SS. Theol. & Phil. Professoris // in Universitate Duysburgensi, // LOGICA // CONTRACTA. // [Fametszetű embléma.] CLAUDIOPOLI // Transsylvanorum, // Ex Officina NICOLAI KIS M. TOTFALUSI. // Anno M. DC. XCIV. 12 r.

MISZTÓTFALUSI nyomtatványainak időrendi sorrendjét még senki sem állapította meg. Tudjuk, hogy visszatérően Hollandiából, 1690 körül telepedett le Kolozsvárott, ahol a könyvnyomtatást is hamarosan megkezdette.¹ Hogy mikorra tehető annak dátuma — mint életírója, DÉZSI LAJOS írja — nem tudjuk pontosan meghatározni: azt sem tudjuk, melyik volt az első kiadványa. Ő maga nem említi és sok állítólag el is veszett az általa kiadott művekből.² Annyi bizonyos, hogy nyomdája 1694-ben már javában működött, erről az évről datálódnak első kolozsvári nyomtatványai. Az 1694. évből FERENCZI

¹ NOVÁK LÁSZLÓ: A nyomdászat története. III. 65. l.

² DÉZSI LAJOS: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században.